

Hrvatski jezik u Bosni i Hercegovini nekad i sad

Sarajevska deklaracija o hrvatskom jeziku

Dana 27. siječnja 1971. u Sarajevu su na poticaj Mile Pešorde sedmorica hrvatskih književnika sastavili javnu izjavu kojom su se založili za jezičnu i kulturnu ravnopravnost Hrvata s drugim narodima u Bosni i Hercegovini. Sutradan je (28. siječnja) ta izjava objavljena u zagrebačkome dnevniku *Vjesnik* te beogradskim dnevnicima *Borba* i *Politika* bez ikakva komentara, a prekosutra (29. siječnja) u sarajevskome *Oslobođenju*. Uredništvo je *Oslobođenja* zatražilo od autora da izjavu potpišu kako bi se osigurali od mogućega progona komunističkih vlasti te su pod tekst dodali komentar naslovljen *Povodom pisma sedmorice*. Potpisnici su spomenute javne izjave, danas poznate pod izvornim imenom *Sarajevska deklaracija o hrvatskom jeziku*, uz Milu Pešordu bili Vitomir Lukić, koji joj je po Pešordinim riječima dao „završni sadržajni, jezični i stilski pečat”, Nikola Martić, koji je „sutvorački sudjelovao u koncipiranju i sastavljanju Deklaracije”, Veselko Koroman, Mirko Marjanović i Stanko Bašić, a umjesto Ibrahima Kajana svoj je potpis stavio Vladimir Pavlović. Kako bi *Sarajevska deklaracija*, njezin sadržaj i potpisnici što prije pali u zaborav, njezino se izvorno ime nije upotrebljavalo, njezini su se potpisnici isprva prešućivali, a poslije i progonili.

Sarajevskom deklaracijom izražavala se, među ostalim, želja da se bosanskohercegovačka kulturna politika uravnoteži prema nacionalnim interesima pripadnika svih triju temeljnih bosanskohercegovačkih naroda, a njome se zahtijevalo da se na mjesta hrvatskih predstavnika u kulturnim tijelima ne postavljaju kulturni trudbenici koji se ne zalažu za hrvatske nacionalne probitke te uspostavu punopravne jezične ravnopravnosti. Sva ta tri zahtjeva i danas čekaju svoje potpuno ispunjenje ne samo na kulturnome, nego i političkome planu, što dokazuje nadvremenost sadržaja *Sarajevske deklaracije*. Za to što jedan od najvažnijih i najiskrenijih poziva na ravnopravnost uporabe hrvatskoga jezika u Bosni i Hercegovini nije pao u potpuni zaborav kao još jednom od žrtava poznate hrvatske šutnje uz rijetke je novinare i publiciste, poput Ivice Mlivončića, najzaslužniji njezin poticatelj Mile Pešorda, koji ustrajno podsjeća na povijesnu i suvremenu dimenziju *Sarajevske deklaracije*. U ovome ću članku nastojati iznijeti presjek hrvatske jezične baštine u Bosni i Hercegovini, na koju su se sedmorica hrvatskih književnika pozivali.

Stariji hrvatski jezični spomenici

Bosna i Hercegovina prepuna je starih jezičnih spomenika. Najstariji su među njima pisani crkvenoslavenskim jezikom, najstarijim zapisanim slavenskim jezikom, te se često

raspravlja o tome kojoj od južnoslavenskih kultura te spomenike pripisati. U raspravi o tome čijoj kulturi pripada *Povelja Kulina bana* iz 1189. još je prije petnaestak godina sudjelovao moj pokojni gimnazijski profesor Radoslav Dodig naglasivši da se u vrhu svih triju (od četiriju) ušćuvanih primjeraka te povelje nalazi latinski tekst pisan latinicom, koji izravno dokazuje kako je riječ o tekstu zapadnokršćanske provenijencije, na što dodatno upućuje brojenje godina od godine Kristova rođenja i zapis blagdana Glavosijeka svetoga Ivana Krstitelja po katoličkome kalendaru (29. kolovoza). Po mišljenju Milana Nosića približno iz istoga razdoblja potječe i Humačka ploča iz okolice Ljubuškoga, epigrafski spomenik pisan hrvatskom ćirilicom uz pet glagoljičnih slova, na kojoj je zapisano osobno ime Krsimir, koje bi moglo biti odrazom narodnoga imena Kresimir (mlađa je inačica toga osobnog imena Krešimir), jednoga od dvaju (uz Zvonimir) osobnih imena hrvatskih kraljeva potvrđenih u povijesnim vrelima i nakon razdoblja hrvatskih narodnih vladara. Sva su, naime, ostala narodna imena hrvatskih narodnih vladara, prema zasad poznatim podatcima, oživljena tek u XIX. stoljeću.

U nedavno objavljenome troknjižju don Ante Luburića i Antona Šarca o Hrvatima iz sjeveroistočne Hercegovine posebna se pozornost obraća *Čajničkomu evanđelju*, nastalomu na prijelazu iz XIV. u XV. stoljeće u Čajniču, gradiću u jugoistočnoj Bosni. Dijelom je toga jezičnog spomenika glagoljični zapis, nešto mlađi od temeljnoga ćiriličnog teksta, pokazatelj prisutnosti glagoljaša kao nositelja hrvatske pismenosti na samome rubu Bosne, o čemu su pisali razmjerno davno Krunoslav Draganović i razmjerno nedavno Herta Kuna. Nedaleko je od Čajniča, u Foči, Fehim Spaho pronašao jedan muslimanski kalendar iz 1550., u kojemu je zapisan ikavski lik imena prvoga mjeseca u godini – *sičanj*. Između 1560. i 1565. datira se i *Kunovski zapis* pronađen u okolici Foče i sastavljen od hrvatskoga teksta pisanoga hrvatskom ćirilicom i latinskoga teksta. Za vanjsku povijest hrvatskoga jezika važan je podatak da je u 1612. u Foči propovijedao isusovac Bartol Kašić, i to dalmatinskim jezikom (*dalmatico idomate*).

Arabica kao četvrto hrvatsko pismo

Već se iz spomenika pisanih crkvenoslavenskim jezikom naziru i mjesne jezične značajke, poglavito ikavski izgovor svojstven velikomu dijelu Bosne i Hercegovine. Ikavizmi su osobito česti na srednjovjekovnim stećcima, ali i u tekstovima pisanim arabicom, hrvatskomu jeziku prilagođenom arapskomu pismu. Iako je arabica danas ponajprije dijelom bošnjačke kulture, u članku *Alhamijado književnost* Muhamed Huković 1982. upućuje na ranonovovjekovni prijevod biblijskih stihova iz psalama Davidovih zapisan arabicom, iz kojega se razabire čakavski supstrat (usp. *va Yjordani* ‘u Jordanu’ i *vaznesi* ‘uznesi’). Usto, najstariji je ušćuvani tekst na arabici *Hrvatska pjesma / Pjesma na hrvatskome*, čiji je autor ili zapisivač 1588. ili 1589. Mehmed Erdeljac, a reformator je arabice Džemaludin Čaušević s Muhamedom Pandžom 1937. objavio prvi prijevod *Kurana* na hrvatski jezik. Činjenicom da je arabica neospornim dijelom (i) hrvatske kulture, kultura se bosanskohercegovačkih Hrvata može barem djelomično smatrati četveropismenom.

Pitanje imena jezika

Tiskanjem *Nauka krstjanskoga* Matije Divkovića 1611. hrvatska književnost u Bosni i Hercegovini postupno izlazi iz razdoblja *črta i rjeza* uvjetovanoga osmanlijskim osvajanjima i progonima, a jezik je bosanskih franjevaca uvelike utjecao i na oblikovanje hrvatskoga standardnog jezika.

Važno je napomenuti da se u hrvatskim gramatikama (uključujući i gramatiku Bartola Kašića) i književnim djelima od XVII. stoljeća do 1878. pridjevom *bosanski* često označivalo djela napisana štokavskim narječjem. Da su i strani jezikoslovci smatrali da se u Bosni i Hercegovini govori hrvatskim jezikom, razabire se iz tvrdnje slovačkoga isusovca Teofila Kristeka iz 1599., po kojoj se hrvatskim jezikom govori ponajviše na području pod osmanlijskom vlašću. Pritom treba imati na umu da je Kristek razlikovao hrvatski od srpskoga jezika, koji on naziva rašanskim. Pokušaj nametanja narodnosne i jezične unitarizacije, tj. umjetnoga stvaranja bosanske narodnosti i bosanskoga jezika u Bosni i Hercegovini, austrougarskoga upravitelja Bosnom i Hercegovinom Benjamina Kállaya 1882. – 1903. te nametanje tzv. srpskohrvatskoga tijekom sedamdesetak godina jugoslavenskih vlasti izravno je ugrožavalo položaj hrvatskoga jezika. Da su i tad jezikoslovci bili svjesni određenih razlika između idioma pripadnika današnjih triju konstitutivnih naroda u Bosni i Hercegovini, pokazuje podatak da su se u dijalektološkim studijama i tad iznosile jezične razlike između katolika, muslimana i pravoslavaca.

Zaključak

Danas je hrvatski jezik jedan od triju službenih jezika u Bosni i Hercegovini, čime je, uza sve postojeće probleme, njegov položaj znatno osnažen u odnosu na stoljeća stalnih progona njegovih govornika i zatiranja njegova imena. U tome je važnu ulogu imala *Sarajevska deklaracija o hrvatskom jeziku*, kojom se, među ostalim, iskala ravnopravnost svih dionika bosanskohercegovačke kulture, pravo na izbor istinskih, a ne nametnutih hrvatskih predstavnika u kulturnim tijelima te puna jezična ravnopravnost. Iako je danas hrvatski jezik jedan od triju službenih jezika u Bosni i Hercegovini, borba za njegovu potpunu ravnopravnost nije završena, no dok duh *Sarajevske deklaracije* živi, za hrvatsku jezičnu baštinu i opstojnost hrvatskoga jezika u susjednoj državi nema straha.

Sarajevska deklaracija o hrvatskom jeziku

Sadržaj ove izjave treba shvatiti kao sažet odgovor na pitanje koje je na nedavnom plenumu Udruženja književnika BiH postavio Lazar Amidžić, funkcioner Republičke konferencije SSRN BiH. Pitanje, samo po sebi, možda ne bi trebalo uzeti kao provokaciju, jer je upućeno s govornice jednog eminentnog kulturnog skupa, da ono nije bilo izneseno na erupciji optužbi za „laži i najnižu vrstu političkog i kulturnog doušništva protiv „grupe

hrvatskih pisaca” iz ove republike koji, po mišljenju Lazara Amidžića, snose odgovornost za nepovoljnu deskripciju ovdašnjih kulturnih prilika u članku Grge Gamulina objavljenom u dvanaestom broju „Kritike”...

Čak da je ovakvo pitanje imalo čist upitni oblik, inspiriran intelektualnom radoznalošću i dobrom voljom da se istini pogleda u oči, odgovor na njega zahtijevao bi određene pretpostavke...

Nema nikakve sumnje da treba odgovoriti na sva pitanja zainteresiranih promatrača sa strane, ali prije svega na ona otvorena i alarmantna što ih postavlja naša zbilja. Stoga ćemo mi s punom sviješću intelektualne književničke i ideološke obaveze odgovoriti Grgi Gamulinu tek:

- kada se između kulture i politike ne bude stvarala barijera koja onemogućuje otvorenu, iskrenu i argumentiranu razmjenu mišljenja sa jasno deklariranih pozicija legalne nacionalno-kulturne pripadnosti
- kada neki predstavnici hrvatskog dijela kulture u političkim tijelima ne budu statisti po „nacionalnom ključu”, nego javni povjerenici iza čije uloge stoji određeni kulturni program;
- kada se kadrovska struktura u kulturnim institucijama, izdavačkim kućama i glasilima javne komunikacije uskladi prema izbalansiranim nacionalnim interesima
- kada se takve pozicije ne budu koristile za naivno motivirane oblike kulturne diskriminacije (kao što je pokazala publikacija „Književni razgovori” u redakciji Izeta Sarajlića i s pogovorom Ivana Fogla)
- kada se u jezičnoj praksi osjeti prisutnost zaključaka simpozija o jezičkoj toleranciji, a lektori prestanu vršiti masakr nad zapadnom varijantom hrvatskosrpskog jezika i konačno započne razgovor o našem jezičnom standardu
- kada u otkrivanju kulturnog nasljeđa Bosne i Hercegovine prevlada sistematski, programski i eruditivan stil rada, otvoren čitavoj kulturnoj javnosti, i kada se energije i novčana sredstva tog poduhvata ne budu trošili na djela lišena programskog opravdanja te ugledne fundacije, ili stručno promašena, umjesto da se angažiraju stručnjaci za još neistražena područja svih kultura naroda ove republike na ravnopravnoj osnovi
- kada Ivan Fogl, koji po nacionalnom paritetu predsjedava zajedno s vama skupovima u Republičkoj konferenciji Socijalističkog saveza, gdje se rješavaju sudbinska pitanja kulture, bude barem po profesionalnoj političkoj obavezi, ako ne po savjesti, odgovorio mladom hercegovačkom pjesniku Mili Pešordi zašto u materijalima za jedan službeni skup, izrađenim u vašoj instituciji, nisu, pored ostalih sličnih manifestacija, ni spomenuti Šimićevi susreti (znači li to da su oni diskvalificirani?)

- kada ovoj kulturnoj javnosti prestanu dijeliti lekcije savjesti u kojima unitaristička psihologija poprima oblik agonije, koje se već na više skupova pojavljuju nepozvane i „kao gosti” zloupotrebljavaju gostoprimstvo, da bi ovo područje, otvoreno za demokratski slobodan razgovor o vlastitim problemima, pretvorile u poligon obračuna protiv jedne nacionalne i kulturne suverenosti s pozicija druge, u ulozi njenog eksponenta
 - kada vi i vaši istomišljenici ustanete protiv nepravdi što su činjene istoj onoj kulturi, i istim tim ljudima koje ste optužili kao huškače i doušnike Grge Gamulina
 - kada se u kulturi prestane nastupati u stilu arogantnog policijskog dušobrižništva, kako ste vi učinili u nekoliko navrata, sistematski, uporno mjereći dubinu javnog strpljenja
 - kada bude sasvim jasno u čije ime vi govorite, jer se ova sredina ionako uz velike napore odupire pokušajima kulturne kolonizacije sa raznih strana, pa mora vjerovati u vlastite snage za izlaz iz vlastite krize. Nije potrebno da vas uvjeravamo da ona ima dovoljno intelektualnih i moralnih kapaciteta i da bi sasvim mogla bez usluga kakve su joj ponudili vaši istupi
 - kada se desi (što bi možda bilo daleko bolje) da se pored Hasana Grapčanovića, javi neki političar koji bi vam u ime napadnutog dijela hrvatske kulture odgovorio za javnom tribinom. Nama bi, u tom slučaju bilo daleko jednostavnije, jer bi to ostao dijalog političara koji izrazito, i valjda legalno, predstavljaju interese triju legalnih nacionalnih kultura. Na žalost, ta treća reakcija nije uslijedila, i mi se prihvaćamo političkog rizika da popunimo jedno beznadežno prazno mjesto u javnom predstavljanju vlastitih kulturnih interesa, ako je već neko drugi, a ne mi sami, morao da nas, razumije se u svrhe optužbe, podvede pod taj tako usputno određujući naziv „grupe hrvatskih pisaca”
 - kada bi ovakvi istupi bili barem javni i samo verbalni, jer ako oni dolaze od čovjeka političkog zvanja i utjecaja, bojimo se da je to mnogo opasnije zato što je on još uvijek u stanju da uradi više i gore od onoga što je rekao.
- U tom slučaju i Grgi Gamulinu, i samoj javnosti mnoge stvari bile bi jasnije. Kada ove pretpostavke budu ispunjene, onda ćemo mi s osjećajem zadovoljene pravde i dobrom osnovom za međusobno povjerenje raditi na vlastitim kulturama i onom što nas u njima povezuje kao ljude koji su svojim bićem i svojom poviješću duboko ukorijenjeni u ovo tlo. I tek tada ćemo moći da odgovorimo Grgi Gamulinu – ako on dotle bude živ.